

УДК 94 : [338.43.021.8 : 626/627] (470-44 : 477.72) «1906/1917»
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).465](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).465)

ГІДРОТЕХНІЧНІ РОБОТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У РОКИ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Ірина Міронова

Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Миколаїв, Україна)
e-mail: ya.Irina761@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>

У статті розкрито один з важливих аспектів реалізації Столипінської аграрної реформи в Херсонській губернії – процес здійснення гідротехнічних робіт у районах землевпорядкування. Особливу увагу приділено утворенню гідротехнічної служби в губернії, а також гідрогеологічному обстеженню та гідротехнічним роботам в Єлисаветградському повіті під керівництвом професора Й. Кобецького. Визначено роль повітових земств у налагодженні та проведенні гідротехнічних робіт у регіоні.

Ключові слова: Херсонська губернія, Столипінська аграрна реформа, гідротехнічні роботи, землевпорядкування, хуторські та відрубні господарства, земства

У сучасних умовах проведення земельної реформи в Україні корисним є вивчення досвіду аграрних відносин на різних етапах суспільного розвитку. Одне з визначальних місць у цьому процесі належить Столипінській аграрній реформі, адже її ідеологічні засади й основна мета багато у чому схожі на ті, що були поставлені керівниками української держави у наші часи.

Однією з перешкод запровадження хутірського господарства на Півдні України в період аграрної реформи П. Столипіна була відсутність водних джерел на величезному просторі регіону. Сам П. Столипін говорив, що «хутірське розселення цілковито залежить від умов водопостачання». Хуторизація без потужних зрошувальних систем у посушливих степових районах посилювала домінування зернового господарства, що неминуче вело до прискороеного виснаження ґрунтів і кризи сільськогосподарського виробництва¹. Тому важливим напрямком реформи у цій справі були визнані гідротехнічні роботи у районах землевпорядкування.

У загальному розумінні гідротехнічні роботи – це комплекс будівельних робіт, пов'язаних з будівництвом та обслуговуванням гідротехнічних споруд цивільного або промислового призначення, зведених на природних або штучних водних об'єктах, або в їх безпосередній близькості. Основними видами гідротехнічних робіт є будівництво дамб, каналів, дренажів (підземних каналів), колодязів, водосховищ, буріння артезіанських свердловин тощо. Здійснення гідротехнічних робіт у роки Столипінської аграрної реформи на Півдні України, який мав величезні проблеми з водопостачанням, могло суттєво покращити загальну картину землевпорядкування в регіоні. Досвід землевпорядних комісій і земських установ у справі налагодження та проведення гідротехнічних робіт на початку ХХ ст. допоможе вирішити проблеми покращення водопостачання та якості земель на Півдні України у сучасних умовах реформування сільськогосподарської галузі економіки.

¹ Реєнт О.П. Столипінська аграрна реформа: основні події, періодизація, особливості, наслідки // Український селянин. Збірник наукових праць. 2006. Вип. 10. С. 11.

Столипінська аграрна реформа була багатогранним суспільно-економічним явищем, головні аспекти якої становлять інтерес сучасних вітчизняних істориків та економістів. В останні роки ця тема стала предметом дослідження відомих науковців: О. Реєнта², В. Шевченка³, О. Михайлюка⁴, Г. Павельчика⁵, О. Приймака⁶, А. Третяка⁷ й ін. У своїх працях автори розкривають різні складові аграрних відносин початку ХХ ст., з'ясовують процеси капіталізації сільськогосподарського виробництва, визначають регіональну специфіку проведення аграрної реформи, дають сучасну оцінку історичного минулого – реформування аграрного сектору. Окремі питання агрономічної допомоги населенню, у тому числі здійснення гідромеліоративних робіт, знайшли відображення в наукових працях О. Герасимчука⁸, В. Клубука⁹, Н. Попельницької і В. Тригуба¹⁰ й ін. Але, вивченню такого аспекту в реалізації столипінських земельних перетворень, як здійснення гідротехнічних робіт у районах землевпорядкування, дослідники аграрних відносин до цього часу не приділяли достатньої уваги. Отже, актуальність проблеми проведення гідротехнічних робіт у роки Столипінської аграрної реформи, її недостатня теоретична та практична розробленість у регіональному вимірі, зумовили вибір теми наукового дослідження.

Метою цієї статті є комплексне дослідження передумов, перебігу та результатів проведення планових гідротехнічних робіт у Херсонській губернії в період реалізації Столипінської аграрної реформи в 1906-1917 рр.

Столипінська аграрна реформа здійснювалася на теренах Європейської Росії в 1906-1917 рр., мала на меті заміну общинного землекористування індивідуальним землеволодінням. Але самі селяни стримано поставилися до урядової аграрної програми через нав'язування їм переважно хутірської форми землевпорядкування. У більшості регіонів України остання не відповідала ні природним, ні економічним умовам існування сільського населення, ні історичним традиціям¹¹.

Зміни у землеволодінні, як результат столипінських перетворень, в Україні були найпомітнішими в усій європейській частині Російської імперії. Якщо в 1905 р. общинна форма землеволодіння охоплювала в Україні у середньому 45,4% дворів

² Ibid. С. 6-16.

³ Шевченко В.М. Земельний ринок України (1861-1917 рр.): монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 344 с.

⁴ Михайлюк О.В. Столипінська аграрна реформа в контексті процесів розселення сільського господарства на теренах Російської імперії // Український селянин. Збірник наукових праць. 2006. Вип. 10. С. 25-29.

⁵ Павельчик Г.О. Регіональна специфіка проведення столипінської аграрної реформи на території України // Література та культура Полісся. 2012. Вип. 71. С. 174-184.

⁶ Приймак О.М. Столипінська аграрна реформа на Півдні України (1906-1917 рр.). Запоріжжя: Тандем-У, 2002. 188 с.

⁷ Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: Навчальний посібник. Київ: Аграрна наука, 2002. 280 с.

⁸ Герасимчук О. Гідромеліоративні роботи в районах землевпорядкування на Чернігівщині в роки столипінської аграрної реформи (1906-1917 рр.) // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2015. № 3 (123). Травень-червень. С. 122-129.

⁹ Клубук В. Історична значимість зрошення та його ефективність на Півдні України // Переяславський літопис. 2015. № 7. С. 192-200.

¹⁰ Попельницькая Н.А., Тригуб В.И. Развитие орошения на юго-западе Украины: ретроспективный анализ // Научные ведомости. Серия: Естественные науки. 2016. № 4 (225). Вип. 34. С. 102-112.

¹¹ Реєнт О.П. Вказ. пр. С. 11.

на надільних землях, то на 1917 р. її питома вага вже не досягала й 30%¹². Напередодні реформи на Півдні України переважало приватне землеволодіння, площа якого дорівнювала 6 908 145 дес. (або 51% від загальної). В індивідуальній власності селян знаходилося 23% землі регіону¹³. Окремо в Херсонській губернії цей показник становив 13,8%¹⁴.

Унаслідок розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві Південь України на початку ХХ ст. став регіоном широкого поширення хутірської системи. Загальна кількість хуторів на його території до Столипінської реформи дорівнювала 43 тис. За підрахунками О. Приймака, упродовж реформи на Півдні України з общини вийшло 54,3% селян, які закріпили за собою 36,9% надільної землі, хутори та відруби були створені на 2 154 594 дес., або на четвертій частині загальної площі селянського землеволодіння¹⁵. Із них на території Херсонської губернії на хутори та відруби вийшли 22,6% від усіх господарств Європейської Росії¹⁶.

Таким чином, як бачимо, результати столипінського землевпорядкування на Півдні України, у тому числі в Херсонській губернії, були вагомими. З огляду на високі показники утворення одноосібних господарств на Півдні України, задля залучення якомога більшої кількості селян до переходу на хутори і взагалі для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, уряд Російської імперії почав застосовувати практику створення зразкових хутірських господарств у регіоні. Тому питання покращення водопостачання і всієї гідротехнічної служби в районах землевпорядкування Херсонської губернії було визначено одним із найголовніших.

Із початку проведення Столипінської реформи низкою указів передбачався порядок здійснення гідротехнічних робіт, який передбачав попередні дослідження води на ліквідованих або новостворених відрубних і хутірських земельних ділянках. Як правило, ці дослідження проводилися під керівництвом землевпорядників, переважно силами місцевих органів влади, із застосуванням найпростіших і найбільш доступних сільському населенню прийомів. Однак подальше розширення землевпорядних робіт виявило недосконалість такого порядку виконання гідротехнічних досліджень і висунуло питання про створення на місцях гідротехнічних організацій, які б планували та проводили більш складні гідротехнічні роботи, які вимагали залучення кваліфікованих спеціалістів. Загальне керівництво гідротехнічними дослідженнями і роботами було покладено в 1907 р. на Відділ земельних поліпшень, утворений у 1894 р. при Міністерстві землеробства і державного майна. Кадровий штат відділу складався з інженерів-гідротехніків, техніків і нижчого технічного персоналу¹⁷. Основна діяльність відділу була спрямована на зрошення і обводнення земель, осушення боліт і торфодобування, проведення гідротехнічних

¹² Герасимчук О. Вказ. пр. С. 122.

¹³ Цибуленко Г., Цибуленко Л. Аграрна криза на тлі екологічної катастрофи в Херсонській губернії на початку ХХ століття // *Scriptorium nostrum*. 2015. № 3. С. 108.

¹⁴ Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга. Т. XIV. Новороссия и Крым / Под ред. В.П. Семенова-Тян-Шанского. Санкт-Петербург: Издание А.Ф. Девриена, 1910. С. 232-234, 239.

¹⁵ Приймак О.М. Столипінська аграрна реформа на Півдні України (1906-1917 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2002. С. 6-8.

¹⁶ Давыдов М.А. Аграрная реформа П.А. Столыпина: цифры и люди // *Исторический журнал: научные исследования*. 2013. № 5 (17). С. 544.

¹⁷ Россия. Комитет по землеустроительным делам. Краткий очерк за первое десятилетие: 1906-1916. Петроград: Т-во Р. Годице и А. Вильборг, 1916. С. 51.

і протиерозійних робіт, регулювання річок і будівництво водозбірних свердловин¹⁸. При відділі працювали геодезична та креслярська частини¹⁹.

Зазначені заходи вимагали певної законодавчої бази. У 1902 р. був прийнятий перший правовий документ «Правило про влаштування канав та інших водопровідних споруд на чужих землях для осушувальних, зрошувальних і обводнювальних цілей»²⁰. Наступним важливим законодавчим актом став указ від 24 березня 1903 р. про створення Гідрологічного комітету при Відділі земельних поліпшень, який вирішував науково-технічні та юридичні питання, що стосувалися збереження і впорядкування водного господарства країни. Затвердженням 23 березня 1907 р. положенням Ради Міністрів на Гідрологічний комітет було покладено розгляд і попереднє обговорення проєктів та кошторисів зрошувальних робіт Головного управління землеустрою та землеробства (ГУЗіЗ), розгляд програм щорічних робіт і звітів про проведені Відділом земельних поліпшень гідротехнічні роботи, обговорення питань про технічне сприяння населенню в справі земельних поліпшень та видання посібників про водне господарство в Російській імперії²¹.

Із 1907 р. гідротехнічна організація почала впроваджуватися у Херсонській губернії – одній із дев'яти губерній Російської імперії (Тамбовської, Саратовської, Воронезької, Тульської, Нижегородської, Новгородської, Подільської та Астраханської), визнаних такими, що представляли труднощі у технічному відношенні та найбільше потребували негайного вирішення питання про організацію водопостачання й осушення банківських земель, які підлягали ліквідації, а також казенних оброчних статей, зарахованих до земельного фонду²². На місцях ці завдання покладалися на землевпорядні губернські та повітові комісії, а також земства.

Упродовж 1906-1907 рр. у Херсонській губернії було відкрито Херсонську губернську землевпорядну комісію, а також Херсонську, Одеську, Єлисаветградську, Олександрійську, Тираспольську та Ананіївську повітові землевпорядні комісії²³, які були створені для регулювання землевпорядних робіт та усунення недоліків у землекористуванні та землеволодінні²⁴. Незважаючи на доволі потужний склад комісій, до яких входили голова повітової земської управи, неодмінний член від ГУЗіЗ, повітовий член окружного суду, представник від удільного відомства, податковий інспектор, земський начальник, по три представники від повітових земських зборів і від селян²⁵, посада інженерів-гідротехніків у них не передбачалася.

¹⁸ Попельницькая Н.А., Тригуб В.И. Вказ. пр. С. 104.

¹⁹ Давыдов М.А. Двадцать лет до Великой войны: российская модернизация Витте-Столыпина. Санкт-Петербург: Алетей, 2016. С. 531.

²⁰ Попельницькая Н.А., Тригуб В.И. Вказ. пр. С. 104.

²¹ Русина Е.В. Столыпинское землеустройство и вопросы истории законодательства в области земельных улучшений // Известия Алтайского государственного университета. 2018. № 4-1 (60). С. 122.

²² Россия. Комитет по землеустроительным делам. С. 51-52.

²³ Памятная книжка Херсонской губернии на 1913 год. Издание Херсонского губернского статистического комитета. Херсон: Губернская Тип., 1913. С. 119, 339, 397-398, 429, 453, 476.

²⁴ Тетерин Г.Н. История межевания, землеустройства и земельного кадастра: монография. Новосибирск: СГГА, 2007. С. 61-62.

²⁵ Об учреждении: а) Комитета по землеустроительным делам при Главном управлении землеустройства и земледелия и б) губернских и уездных землеустроительных комиссий, и об упразднении Комитета по земельным делам. Именной Высочайший указ 4 марта 1906 г. // П.А. Столыпин: Программа реформ. Документы и материалы [под общ. ред. П.А. Пожигайло]: в 2 т. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. Т. 1. 2011. С. 371-373.

З 1907 до 1914 рр. єдиним і незмінним інженером-гідротехніком у Херсонській губернії залишався колезький радник Олександр Іванович Кортацци, який працював в Управлінні землеробства і державного майна Херсонської та Бессарабської губерній. До його обов'язків входило надання на прохання сільських громад і окремих селян гідротехнічної допомоги, а також виконання гідромеліоративних робіт, запланованих губернською землевпорядною комісією.

До складу Херсонської губернської землевпорядної комісії входив завідувач агрономічною допомогою одноосібним господарствам інспектор сільського господарства, губернський агроном Адріан Адріанович Грубе, на якого частково покладалися обов'язки з гідротехнічної допомоги в губернії. У складі Одеської повітової землевпорядної комісії перебував інженер титулярний радник Михайло Іванович Федоров²⁶. Інженером-техніком при Водопровідному відділі Николаївського градоначальства працював Христофор Михайлович Матвеев²⁷. До 1914 р. посади інженерів з'явилися при повітових земських управах. Зокрема, у Херсонській повітській земській управі інженерами працювали Є. Бутми-де-Кацман і К. Деулін, в Єлисаветградській – С. Іванов і А. Толль, в Олександрійській – С. Гембаржевський і Е. Крауз, в Ананіївській – І. Ясинський²⁸.

У 1907 р. інженери-гідротехніки за розпорядженням землевпорядних комісій провели низку обстежень і робіт по влаштуванню колодязів, гребель, прокладання каналів з метою забезпечення безперешкодного розверстання угідь і планомірної ліквідації земель. Найпростіші роботи виконувалися землевпорядниками за допомогою місцевого населення. Загальне керівництво гідротехнічними роботами покладалося на губернські землевпорядні комісії, а керівництво роботами на місцях – на інженерів-гідротехніків.

Усі заплановані на рік гідротехнічні роботи обговорювалися до початку польового періоду на засіданнях губернської землевпорядної комісії за участю інженерів-гідротехніків і затверджувалися разом із загальним планом землевпорядних робіт. Гідротехнічні роботи за своїм значенням розподілялися на три категорії: обстеження у водному відношенні земель, що підлягали розверстанню; будівництво найпростіших обводнювальних, осушувальних і водопостачальних споруд безпосередньо самими землевпорядниками за сприяння місцевого населення; будівництво складних гідротехнічних споруд, які не могли бути виконані без допомоги фахівців-гідротехніків.

Гідротехнічні обстеження і роботи в окремі місцевості губернії виконувалися на кошти, виділені сільськогосподарським відомством. Якщо ж роботи виконувалися за проханням окремої групи селян, то скарбниця видавала позику або безоплатну допомогу селянам за призначенням землевпорядних комісій. При роботах на казенних землях, що призначалися до продажу, витрати скарбниці на меліорації зараховувалися до продажної вартості землі. На землях Селянського банку гідротехнічні споруди будувалися за рахунок самого банку²⁹.

Упродовж 1907-1909 рр. українські губернії отримали мізерну кількість меліоративного кредиту. У зв'язку з цим, за три роки у Херсонській губернії не було про-

²⁶ Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. Издание Херсонского губернского статистического комитета. Херсон: Губернская Тип., 1914. С. 52, 272, 310.

²⁷ Адрес-календарь Николаевского Градоначальства на 1915 год. Издание Канцелярии николаевского Градоначальника. Николаев: Электр. тип. бр. Л. и И. Белолипских, 1914. С. 39.

²⁸ Памятная книжка Херсонской губернии на 1914 год. С. 103, 353, 386, 435.

²⁹ Россия. Комитет по землеустроительным делам. С. 51-53.

ведено жодного метра зрошувальних каналів, жодного штучно створеного ставка. Уся гідротехнічна робота обмежувалась лише бурінням свердловин і будівництвом семи колодязів із дерев'яним зрубом і семи трубчастих колодязів. І це при тому, що питома вага незручних земель у губернії становила 4,8%³⁰.

У Херсонській губернії гідрогеологічні обстеження та гідротехнічні роботи розпочалися з 1909 р. в Єлисаветградському повіті за сприяння повітової земської управи, яка намагалася з'ясувати способи найбільш доцільного водопостачання хутірських і відрубних господарств. На засіданні 27 вересня цього року управа постановила виділити необхідні кошти для проведення гідрогеологічних досліджень на всій території повіту. Для виконання цієї роботи запросили гірничого інженера, професора Київського комерційного інституту Йосипа Ромуальдовича Кобецького.

Згідно з розробленою програмою, гідрогеологічні обстеження повіту планувалося провести за три роки – з 1910 до 1912 рр. Головну увагу вченим було звернено на дослідження підземних вод, оскільки наземні (метеоричні) води за своїми поганими якостями були непридатними для вживання і господарських потреб³¹.

Упродовж зазначених років Й. Кобецьким і його співробітниками П. Грищинським, К. Воскресенським і П. Голубєвим було досліджено і вивчено: статистику метеорологічних спостережень, рельєф (орографію) Єлисаветградського повіту, його геологічну будову (тектоніку) і склад території, гідрологію (статистику джерел і криниць, водозбірні області, гідротехнічні споруди, пристосування для каптажу і підйому підземних вод, причини зменшення кількості і погіршення якості води у колодязях, джерельні ставки, живлення річок підземними водами тощо), проведено пошуки і дослідження корисних копалин, а також розвідувальне буріння. Крім того, для відшукування підземних вод з метою водопостачання ліквідованих казенних земель і придбаних Селянським банком для влаштування на них хутірських господарств, а також земель селян, що вийшли на хутори з общини, на землях 44 ділянок із площею 110 тис. дес., було розпочато розвідувальне буріння з метою з'ясування способів водопостачання на утворених хуторах, а також визначення артезіанських властивостей водних горизонтів. За результатами проведеної роботи Й. Кобецьким планувалося розробити стосовно до місцевих умов типи раціонального влаштування водозбірних споруд для каптажу підземних вод³².

На основі досліджень були встановлені наступні водні горизонти, які отримали поширення на території Єлисаветградського повіту:

– I горизонт – річкові відкладення. До цього типу належали більшість колодязів селищ, розташованих по долинах річок і балок, тобто більшість колодязів повіту. Вода в них досить постійна. Колодязі копані. Майже всі місцевості з цією водою вже перебували під поселеннями, отже ця вода в розселенні на хутори вже не відіграла майже ніякої ролі. Якість вод цього горизонту була поганою: половина колодязів мала солону і гірку воду. Такими були умови сіл, розташованих по долинах річок Мертвоводу, Єланця, Громоклеї та Інгулу. Кращої якості вода була в річкових піщаних відкладеннях р. Буг на ділянці між с. Олександрівкою і м. Вознесенськом.

³⁰ Селіхов Д.А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861-1917 рр.: історико-правове дослідження: монографія. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 119.

³¹ Кобецкий И.Р. Гидрогеологические исследования Елисаветградского уезда, Херсонской губернии. Предварительный отчет. Киев: Тип. губ. правления, 1913. С. 4.

³² Ibid. С. 4-14.

На жаль, жителі хуторів, розташованих у цьому районі, через незнання експлуатували воду зрубними колодязями, які при великій потужності піску обходилися непропорційно дорого – до 350-400 руб. Але, як визнавав Й. Кобецький, незважаючи на всю негігієнічність такої води, у багатьох місцях вона залишалася єдиним ресурсом водопостачання.

– II горизонт – лісові відкладення. Вони мали також велике значення у водопостачанні населення. Але такі відкладення в південному районі повіту були виражені глинами і суглинками, тому чекати значної кількості води тут було неможливо. Такі колодязі були маловодними і легко вичерпувалися. На жаль, цей горизонт для багатьох значних земельних ділянок, що розташовувалися між середньою течією річок Громокля та Інгул, був єдиним наявним горизонтом. У такому ж становищі знаходився і весь крайній східний кут повіту в басейні річок Сагайдак, Висунь, Вербова й ін.

– III горизонт – відкладення з понтичного ярусу. Цю воду використовувало населення селищ, розташованих у верхів'ях балок Рациної, Бовтикової, Водяної, Березнегуватої. Присутність гіпсу в цих відкладеннях надавала воді солонуватий смак, але вона була придатною для вживання.

– IV горизонт – відкладення з сарматського ярусу. Вода з нього була доволі жорсткою, але не солоною і не гіркою, тому вважалася більш доброякісною, особливо в місцевостях поблизу м. Вознесенська. Використовувати цю воду могли мешканці, що проживали по всій течії Бугу від Вознесенська до Троїцького.

– V горизонт – це сірі, білі і жовті піски олігоценного віку. Водоносними вони були на водорозділах, але поблизу річок і балок були безводними. Явище це спостерігалось поблизу річок Інгул, Велика і Мала Вись, Грузська і Кільтень у місцях, де вони глибоко прорізувалися. На подальшій від них відстані – 1,5-3 версти – піски служили водовмістилищем для ґрунтових вод. Глибина колодязів, побудованих на цих пісках, досягала від 5 до 30 саж. Воду цього горизонту вживали мешканці с. Отрадівка, Спички, Великовиськовського і Сасівського хуторів. У цій місцевості придатними були переважно трубчасті колодязі. Цей горизонт, на думку Й. Кобецького, мав найбільше значення в розселенні на хутори, тому що всі долини і балки були заселені, а єдиним ресурсом залишалися міжрічкові пагорби, найчастіше складені з цих пісків.

– VI горизонт – це продукти руйнування кристалічних порід. Петрографічний характер цих порід сильно варіює – починаючи від щебеню, дресви і закінчуючи чистим каоліном. Залежно від цього змінюється їх гідрологічне значення. Поширені вони всюди і часто служать джерелом для живлення колодязів. Область користування водою цього горизонту обмежувалася місцевостями, розташованими біля річок, віддалених від них на 2-3 версти. До них відносилися с. Обозновка, Бандурка, Сиднівка, м. Бобринець та ін. Глибина колодязів тут досягала до 10-20 саж. Відремонтований і поглиблений колодязь у м. Бобринець давав при відкачці до 24 тис. відер води на добу.

– VII горизонт – це масивно-кристалічні породи, знайдені в селищах, розташованих за течією р. Інгул між Софіївкою і Сиднівкою, тобто там, де розвинені гнейси з жилами граніту. Водоносності у цій місцевості сприяло те, що завдяки граніту, вода досить легко проникає вглиб цих порід. Місцевостями, де колодязі живилися

водою з гранітів, були с. Казанка, Аннівка, Кетрисанівка, Устинівка, Новоукраїнка, Варварівка, м. Бобринець, Новомиргород та Ольвіополь³³.

Отже, у 1912 р. професором Й. Кобецьким і його співробітниками за сприяння та фінансування Єлисаветградського повітового земства були закінчені гідрогеологічні дослідження повіту. Головним результатом цих досліджень стало виявлення місцевостей, в яких можна було добувати воду в потрібній для населення кількості та гарної якості. На наступний період планувалося перейти до практичного виконання гідротехнічних робіт, будівництва нових трубчастих колодязів для питних потреб населення, а також до будівництва гідротехнічних споруд для протипожежних і земельно-меліоративних цілей. На думку земства, цією розвідкою був закладений фундамент для здійснення головних цілей Столипінської аграрної реформи – розселення якомога більшої частини населення на хутори та відруби. Крім того, на порядок денний було поставлено надзвичайно життєве та нагальне питання обводнення цілих селищ, без якого неможливим було поліпшення санітарних умов існування населення і протипожежних заходів³⁴.

Наступним пунктом плану у справі поліпшення водопостачання в Єлисаветградському повіті, земські збори постановили: заснувати в 1913 р. при управі Гідротехнічне бюро, передати йому всі бурові інструменти й інший інвентар, який перебував у розпорядженні Й. Кобецького; визначити коло діяльності та обов'язки бюро; на його утримання внести до кошторису 4500 руб.³⁵

Значно активніші планові гідротехнічні роботи у районах землевпорядкування Херсонської губернії за сприяння уряду та земств розпочалися з 1913 р. У цьому році Державною Думою було прийнято Постанову, в якій меліорацію було включено до числа найважливіших напрямків діяльності держави³⁶. Було вказано на посилення додаткових наукових досліджень при виконанні гідротехнічних робіт, а також на збільшення осушення земель з метою розширення державного земельного фонду для їх подальшого використання у сільськогосподарському відношенні³⁷.

Саме на 1913 р. припадає покращення видачі меліоративних кредитів. Зокрема, упродовж 1907-1912 рр. на виробництво всіх меліоративних робіт при землеустрої у Російській імперії було видано кредитів на суму 1 328 371 руб., а тільки на 1913 р. було заплановано видачу кредитів на суму 1 млн. руб.³⁸ На гідротехнічні дослідження земствам у тому році Відділ земельних поліпшень виділив 27 700 руб., а на 1914 р. планувалося виділити 114 613 руб. Із них на організацію Гідротехнічного бюро Єлисаветградському повітовому земству було виділено 2250 руб., а на гідрогеологічні та гідротехнічні дослідження Херсонському губернському земству – 17 700 руб. Загальний розмір допомоги на земські починання у галузі меліоративних робіт склав у 1914 р. по Російській імперії 147 тис. руб., хоча за первинним кошторисом передбачалося виділити 444 тис. руб. Це пояснювалося обставинами воєнного часу та скороченням асигнувань на нові роботи. Але незалежно від цього, всі 20 клопотань земських установ про відрядження технічного персоналу для проведення робіт були задоволені в 1914 р. повністю³⁹.

³³ Ibid. С. 53-58.

³⁴ Ibid. С. 59-60.

³⁵ Ibid. С. 63.

³⁶ Попельницкая Н.А., Тригуб В.И. Вказ. пр. С. 104.

³⁷ Русинова Е.В. Вказ. пр. С. 121.

³⁸ Кофод К.А. Русское землеустройство. Санкт-Петербург: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1913. С. 103.

³⁹ Министерство земледелия. Ежегодник Отдела земельных улучшений. 1914. Ч. 1 / Под ред. В.И. Масальского. Петроград: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1915. Арк. XVII-XVIII.

У Херсонській губернії в 1913-1914 рр. основні роботи з обводнення для потреб землеустрою полягали у поглибленні та приведенні в порядок 32 зрубових і 12 бурових колодязів, а також у будівництві восьми нових колодязів. У зв'язку з цим, було обстежено 124 575 дес. землі та закладено 277 свердловин загальною глибиною 2734 саж. Для обводнення фондів земель обстежено 13 037 дес. і закладено 81 свердловину глибиною 641 саж. Також для покращення державного земельного фонду було відремонтовано 85 саж. і прокладено 100 саж. нових каналів, збудовано 5 зрубових колодязів, споруджено одну гідрометричну й одну метеорологічну станції, один водомірний пост. Для потреб землеустрою збудовано 38 зрубових, 14 трубчастих і 19 шахтних колодязів. За клопотанням земств проведено осушення саду Шаповської духовної семінарії.

З 1913 р. у Херсонській губернії на Сагайдацькій ділянці почали проводити перші дослідження у справі зволожувальних (снігозатримуючих) робіт. На всі меліоративні, у тому числі гідротехнічні роботи в губернії, було витрачено 154 397 руб.⁴⁰ Проте через початок Першої світової війни такі роботи у Російській імперії були призупинені.

Отже, гідротехнічні роботи періоду Столипінської аграрної реформи були важливою складовою агрономічної допомоги населенню при переході на хуторські господарства. Відсутність водних джерел на величезному просторі Південної України становила серйозний недолік у справі правильного розверстання землі, що гальмувало влаштування хуторів і залишало переважаючим відрубне господарство. Попри те велике значення, яке водопостачання відіграло у розвитку та поліпшенні сільського господарства в цілому і життєздатності відрубів і хуторів, до 1913 р. гідротехнічні роботи в районах землевпорядкування Херсонської губернії проводилися у незначних масштабах. Незважаючи на те, що відповідні міністерства та відомства у період реформи проводили значну роботу в галузі меліоративного законодавства, основний матеріальний тягар гідротехнічних обстежень і робіт лягав на плечі земств і місцевих органів влади. Через складність і капіталомісткість витрат, а також через нестачу кваліфікованих фахівців, обсяг гідротехнічних робіт у Херсонській губернії не міг бути вироблений у тому обсязі, як того вимагало землевпорядкування.

REFERENCES

- Davydov, M.A.** (2013). Agrarnaia reforma P.A. Stolypina: tsifry i liudi [Agrarian reform P.A. Stolypin: numbers and people]. *Istoricheskiy zhurnal: nauchnye issledovaniya*, 5 (17), 541-560 [in Russian].
- Davydov, M.A.** (2016). *Dvadsat let do Velikoy vojny: rossiyskaya modernizatsiya Vitte-Stolypina* [Twenty years before the Great War: the Russian modernization of Witte-Stolypin]. Sankt-Peterburg: Aleteya [in Russian].
- Herasyrchuk, O.** (2015). Hidromelioratyvni roboty v raionakh zemlevporiadkuvannia na Chernihivshchyni v roky stolypinskoyi ahrarnoyi reformy (1906-1917 rr.) [Hydromelioration works in land management areas in Chernihiv region during the Stolypin agrarian reform (1906-1917)]. *Sivierskiy litopys. Vseukrayinskiy naukovyi zhurnal*, 3 (123), 122-129 [in Ukrainian].
- Klubuk, V.** (2015). Istorychna znachymist zroshennia ta yoho efektyvnist na Pivdni Ukrainy [Historical significance of irrigation and its efficiency in the South of Ukraine]. *Pereiaslavskiy litopys*, 7, 192-200 [in Ukrainian].
- Kobetskiy, I.R.** (1913). *Gidrogeologicheskie issledovaniia Yelisavetgradskogo uyezda, Khersonskoi gubernii. Predvaritelnyi otchet* [Hydrogeological research Elisavetgrad district, Kherson province. Preliminary report]. Kiev: Tip. gub. pravleniia [in Russian].

⁴⁰ Ibid. С. 76-77.

- Kofod, K.A.** (1913). *Russkoie zemleustroistvo* [Russian land management]. Sankt-Peterburg: Tip. V.F. Kirshbauma [in Russian].
- Masalskiy, V.I.** (Ed.). (1915). *Ministerstvo zemledeliia. Yezhegodnik Otdela zemelnykh uluchsheniy. 1914.* (Vol. 1). Petrograd: Tip. V.F. Kirshbauma [in Russian].
- Mykhailiuk, O.V.** (2006). Stolypinska ahrarna reforma v konteksti protsesiv rozselianennia silskoho gospodarstva na terenakh Rosiiskoi imperii [Stolypin Agrarian Reform in the Context of Agricultural Settlement Processes in the Russian Empire]. *Ukrainskyi selianyn*, 10, 25-29 [in Ukrainian].
- Pavelchyk, H.O.** (2012). Rehionalna spetsyfika provedennia stolypinskoï ahrarnoi reformy na terytorii Ukrainy [Regional specifics of Stolypin agrarian reform in Ukraine]. *Literatura ta kultura Polissia*, 71, 174-184 [in Ukrainian].
- Popelnitskaya, N.A., & Trigub, V.I.** (2016). Razvitiye orosheniya na yugo-zapade Ukrainy: retrospektivnyi analiz [Irrigation Development in Southwest Ukraine: A Retrospective Analysis]. *Nauchnye vedomosti. Seriya: Yestestvennye nauki*, 4 (225), 102-112 [in Russian].
- Pozhigailo, P.A.** (Ed.). (2011). P.A. Stolypin: Programma reform. Dokumenty i materialy [P.A. Stolypin: Reform Program. Documents and materials]. Vols. 1-2. Moskva: ROSSPEN [in Russian].
- Pryimak, O.M.** (2002). *Stolypinska ahrarna reforma na Pivdni Ukrainy (1906-1917 rr.)* [Stolypin Agrarian Reform in the South of Ukraine (1906-1917)]. Zaporizhzhia: Tandem-U [in Ukrainian].
- Pryimak, O.M.** (2002). *Stolypinska ahrarna reforma na Pivdni Ukrainy (1906-1917 rr.)* [Stolypin Agrarian Reform in the South of Ukraine (1906-1917)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Reient, O.** [2006]. Stolypinska ahrarna reforma: osnovni podii, periodyzatsiia, osoblyvosti, naslidky [Stolypin's agrarian reform: main events, periodization, features, consequences]. *Ukrainskyi selianyn. Zbirnyk naukovykh prats*, 10, 6-16 [in Ukrainian].
- Rittikh, A.A.** (Ed.). (1916). *Rossiya. Komitet po zemleustroitelnykh delam. Kratkiy ocherk za pervoye desyatiletie: 1906-1916* [Russia. Committee for Land Management Affairs. A brief outline of the first decade: 1906-1916]. Petrograd [in Russian].
- Rusinova, Ye.V.** (2008). Stolypinskoye zemleustroystvo i voprosy istorii zakonodatelstva v oblasti zemelnykh uluchsheniy [Stolypin land management and questions of the history of legislation in the field of land improvements]. *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta*, 4-1 (60), 121-123 [in Russian].
- Selikhov, D.A.** (2019). *Silskohospodarskyi kredyt na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi imperii u 1861-1917 rr.: istoriko-pravove doslidzhennia* [Agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in 1861-1917: historical and legal research]. Dnipro [in Ukrainian].
- Semenov-Tian-Shanskiy, V.P.** (Ed.). (1910). *Rossia. Polnoie geograficheskoe opisanie nashego otechestva. Nastolnaia i dorozhnaia kniga. Novorossia i Krym* [Russia. Full geographical description of our Fatherland. Handbook and travel book]. (Vol. XIV). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Shevchenko, V.M.** (2010). *Zemelnyi rynek Ukrainy (1861-1917 rr.)* [Land Market of Ukraine (1861-1917)]. Nizhyn: Aspekt-Polihrif [in Ukrainian].
- Teterin, G.N.** (2007). *Istoriya mezhevaniya, zemleustroystva i zemelnogo kadastra* [History of land surveying, land management and land cadastre]. Novosibirsk: SGGA [in Russian].
- Tretiak, A.M.** (2002). *Istoriia zemelnykh vidnosyn i zemleustroiu v Ukraini* [History of land relations and land management in Ukraine]. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
- Tsybulenko, H., & Tsybulenko, L.** (2015). Ahrarna kryza na tli ekolohichnoi katastrofy v Khersonskii hubernii na pochatku XX stolittia [Agrarian crisis against the backdrop of an environmental disaster in Kherson province in the early XX century]. *Scriptorium nostrum*, 3, 107-124 [in Ukrainian].

Irina Mironova

(Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine)

e-mail: ya.Irina761@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>

Hydraulic Works in Kherson Province during Stolypin Agrarian Reform

One of the important aspects of Stolypin agrarian reform introduction in Kherson Province – the process of hydraulic works in land management areas is analyzed in the paper. It is noted that the hydraulic organization in the province began to be introduced in 1907, and was facilitated by problems with water supply, which hampered the development of isolated farmsteads (khutir) and plots of land (vidrub). In the period of 1907-1909, hydraulic work in the province was limited to drilling and building wells.

The issue of establishing a hydraulic service in Kherson Province is considered. The province was not provided with the staff of hydraulic engineers to the extent that should have met the needs of the reform.

The results of the hydrogeological surveys and hydraulic works in Yelysavetgrad County (povit) headed by Professor J. Kobetskyi in 1910-1912 are studied. The role of county zemstvos in organizing and conducting such works in the region is determined. It is ascertained that more active planned hydraulic works in land management areas in Kherson Province began in 1913, which was facilitated by the decision of the State Duma to include land reclamation among the most important activities of the state, as well as increased financing of hydraulic works by the Department of Land Improvement. It is noted that with the beginning of the First World War, hydraulic works in the Russian Empire were suspended.

It is proved that due to the complexity and capital intensity of expense, as well as the lack of qualified specialists, the amount of hydraulic work in Kherson Province could not meet the volume required by land management.

Keywords: Kherson Province, Stolypin agrarian reform, hydraulic works, land management, isolated farmsteads and plots of land, zemstvos

Надійшла до редакції / Received: 19.11.2020

Схвалено до друку / Accepted: 29.12.2020